

Hükmî Şahısların Cezai Mesuliyeti

Yazan: Asistan **Jale GÜRAL**

19 uncu asrın ortalarına kadar ceza hukukunda hâkim olan, suçun yalnız insanlar yani hakiki şahıslar tarafından işlenebileceği hakkındaki görüşe karşı, gittikçe kuvvetlenen yeni bir aksi cereyan meydana çıkmaktadır. Tüzel kişilerin suç işleme ehliyetini ve dolayısıyla cezai mesuliyete sahip olabileceklerini müdafaa eden bu görüş; bir taraftan ceza hukukuna pozitif mektep tarafından getirilmiş olan yeni temayüller sayesinde daha da fazla taraftar kazanmaktadır. Cezai mesuliyeti serbest ve hür bir iradeye istinat ettirerek suçludan ziyade suçu nazarı itibara alan klasik teoriye karşı pozitif mektep insanların serbest bir iradeye malik olmadıkları prensibinden hareket ederek suçdan ziyade suçluyu ve içinde bulunduğu cemiyeti göz önünde tutar. Bu mektep suçun âmilleri meyanında en büyük önemi cemiyetin suçlu üzerinde yaptığı tesirlere atfeder. Bu mektebe göre, suç işleyenlerin her ne kadar manevi mesuliyeti yoksa da, cemiyet içinde yaşadıkları için içtimai mesuliyetleri vardır (1). Suçluyu bulunduğu muhit içinde tetkik eden ve onun suçlu üzerine yaptığı tesirlere büyük yer veren böyle bir telâkiden hareket halinde, ferde isnat olunan cezai mesuliyeti onun içinde bulunduğu cemiyete yükletmekten daha tabii ne olabilir (2)? Bilhassa bu muhitin organik bir topluluk olmayıp da, bir dernek gibi teşkilâtlandırılmış bir topluluk içinde ve suçun da doğrudan doğruya bu topluluğun menfaati için işlenmiş olduğu hallerde böyle bir mesuliyetten bahsedilmesi daha tesirli bir netice de hasıl edebilir (3).

Hükmî şahısların da cezai mesuliyeti haiz olmaları lâzım geldiğini müdafaa eden bu yeni görüş diğer taraftan tüzel kişilerin mevcudiyeti hakkındaki realite nazariyesinde de kendisine bir mesnet bulur. Hükmî şa-

(1) T. Taner : sa: 298

(2) Michoud : sa: 259

(3) Michoud : sa: 259

hısların kendilerini teşkil eden şahıslardan ayrı ve bizatihi bir varlığa, bir şahsiyete ve haklara sahip olduğunu kabul eden bu nazariye taraftarları, onun medeni mesuliyetinin yanında cezai bir sorumluluğa da malik olması lâzımgeldiğini ileri sürerler.

Nazariyat sahasından uzaklaşıp ta pratik hayata inildiği takdirde hükmi şahısların cezai sorumluluğu daha da büyük bir önem kazanır. Çünkü tüzel kişilerin gittikçe kuvvetlenerek gerek iktisadi ve gerekse içtimai ve siyasi alanda büyük bir faaliyet gösterdikleri bu günkü rejimlerde; onları her türlü cezai mesuliyetten uzak tutmak ne dereceye kadar yerinde olabilirdi. Colin - Capitant'ın da işaret ettiği gibi belki de, sosyal hayat bu suretle mümkün bile olamazdı(1). Çünkü uzuvlarının yaptığı haksız fiillerden, suçlardan hükmi şahsı mesul tutmamak onları bu sahada tamamen serbest ve istedikleri fenalığı yapmağa müsait bir halde bırakmak demek olurdu. Halbuki ceza hukukunun gayesi, bir cemiyetteki nizamın ve asayişin devamını teminden ibaret değil midir? Zaten hukuk da içtimai bir ilimdir. onun hiç bir zaman hayatın realitelerinden uzak kalması da mümkün olamaz(2).

Lâkin bu mesele, bu gün de halâ doktrin sahasında münakaşalı bir mevzu olmakta devam etmektedir. Bir çok büyük hukukçular hükmi şahıslara uzuvlarının mesuliyetinden ayrı bir cezai sorumluluk tanımının aleyhindedirler (3).

Tüzel kişilerin cezai mesuliyeti haiz olup olmayacakları hususunda umumiyetle ceza kanunlarında da bir sarahat yoktur. Bununla beraber bir çok devletlerde hayatın doğurduğu zaruretleri karşılamak maksadiyle hususi bazı kanunlarla tüzel kişilerin ceza hukuku bakımından mesul olmaları tasrih edilmektedir. Meselâ İngiltere ve Amerika gibi korporatif hayatın çok tekemmül etmiş olduğu bazı memleketlerde topluluklara bu mesuliyet geniş bir surette tanınmaktadır.

Hükmi şahısların cezai mesuliyeti meselesi esas itibariyle iki mühim problem ihtiva eder (4).

1 — Korporasyonlar ceza hukuku bakımından bir netice hasil edebilecek fiiller ika edebilirler mi?

2 — Onların cezai mesuliyeti haiz olacaklarını kabul etmek mümkün müdür?

(1) Sa: 178

(2) A'şebük sa: 193.

(3) Roux : sa: 138 vd.

(4) Hacker, sa: 133

Biz bu meseleleri iki kısımda tetkik etmeğe çalışacağız. Birinci bölümde tüzel kişilerin cezai sorumluluğu aleyhinde olanların görüşlerini, ikinci bölümde ise onlara böyle bir mesuliyet tanınması lüzumunu müdafaa eden görüşleri inceleyeceğiz.

1 inci B Ö L Ü M

Hükmi şahıslar cezai mesuliyeti haiz olamazlar.

A — Hükmi şahısları nazari bakımdan böyle bir mesuliyete tabi tutmak imkânsızdır: Hükmi şahıslar, uzuvlarının yaptığı muameleler neticesinde hak ve borçlara sahip olurlar. Fakat acaba bu uzuvların uzuvluk sıfatı dolayısıyla işledikleri bir suçun cezai neticelerinden onları mesul etmek mümkün müdür?

Tüzel kişilerin cezai mesuliyetini kabul etmeyenler buna menfi cevap verirler. Onlara göre tüzel kişilere ceza hukuku dışında tatbik edilmekte olan malî, idarî (administratif) müeyyideler vardır. Hal böyle iken hukuk nizamına riayet etmemeleri halinde mevcut bu müeyyidelere bir şey ilâve etmiyecek olan bir cezai mesuliyete neden lüzum görülsün. Bugün modern devletlerde tüzel kişilerin yapmış oldukları bir haksız fiil karşısında uzuvlarıyla beraber onların da malen mesul olacakları zaten kabul edilir. Bundan da daha fazla ne istenebilir ki (1)?

Roma hukukundan gelme olan bu görüş tarzı fiksiyon nazariyesinin bir bakiyesi olarak halen modern hukuk sahasında da kendisine bir çok taraftar bulmaktadır (2). Meselâ tüzel kişilerin bir fiksiyondan ibaret olduğunu ileri süren Savigny onları tamamiyle ceza hukuku dışında bırakıyordu. Çünkü bu nazariyeye göre tüzel kişiler, devletin, kanunun yarattığı sunî ve ancak kendisini teşkil eden şahısların hukukî gayelerini temin için mevcut olan bir varlıktır (3). Kanun tarafından bu gayenin tahakkuku için kendilerine tanınmış olan şalâhiyetleri de ancak mümessilleri vasıtasıyla istimal edebilirler. Bu mümessiller; tüzel kişilerin birer mütemmim cüzüleri olmadığından bunların, bu sıfatla işlemiş oldukları suçlardan dolayı tabiidir ki tüzel kişilere ceza vermek te güç

(1) Longhi : sa: 253.

(2) Hükmi şahısların cezai mesuliyeti haiz olamayacaklarını kabul eden Garraud aynı zamanda onların hakikî bir varlık olmaktan ziyade şahısların gayelerini tahakkuk ettirmek için kullandıkları bir takım vasıtalar olduğunu beyan etmek suretile fiksiyon nazariyesine iltihak eder, lâkin tüzel kişilerin cezai mesuliyetini kabul etmeyen bir çok yazarlar gibi bu meselenin onların mahiyetleri hakkındaki muhtelif nazariyelerle hiç bir ilgisi olmadığını da ilâv eder: sa: 536. B. Kantarda aynı görüştedir: sa: 122

(3) Arsebuk sa: 181 vd.

olur (1). Çünkü, hiç bir suretle haksız fiillerde temsil cari olamaz. Mümessiller işledikleri bu gibi suçlardan dolayı şahsan mes'ul olurlar.

Toplulukları ve bilhassa tüzel kişileri devletin ve âmmenin selâmeti için büyük bir tehlike telâkki eden Fransız ihtilâli onların kurulmasını, çoğalmasını istemiyordu. Onun için bu devirde tüzel kişilerin vücutlarına pek tesadüf bile edilemiyordu. İşte bu sebeptir ki Fransız ihtilâli hukukunda tüzel kişilerin cezaî mesuliyetleri diye bir şey mevzubahis bile olmuyordu.

İngiltere'de ilk zamanlarda tüzel kişilerin cezaen mesul olacağı kabul edilmiyordu. Kenny bunu, o zamanlarda İngiltere'de hâkim olan suçlunun ceza mahkemesi önünde bizzat bulunması ve ceza davalarında vekâletin caiz olmaması prensibinin bir neticesi olarak telâkki etmektedir (2). Tüzel kişilerin mesuliyeti aleyhine olarak ileri sürülen bütün itirazlar ceza hukuku bakımından belki de klâsik ceza mektebinin görüşlerine uygundur. Fakat bugün artık bu mektebin yerini daha realist bir anlayışa terkettiği de herkesçe kabul edilmektedir. Pozitif ve içtimâî bir müdafaa görüşüyle mesele tetkik edilirse ileri sürülen itirazlardan büyük bir kısmının varit olmadığı belki de meydana çıkar (3).

Hükmi şahısların cezaî mesuliyetine karşı ileri sürülen itirazları şu noktalarda toplamak mümkündür:

I — Tüzel kişilerin iradeleri yoktur(4). İnsandan başkasının suç işlemesinin kabil olduğu da tasavvur edilmez. Çünkü klâsik mektebin görüş tarzına göre, sadece insan, ceza hukukunun manevî mesuliyetini istinat ettirdiği serbest bir iradeye ve temyiz kudretine malik olabilir.

a) Bunun neticesi olarak tüzel kişiler ceza kanunu bakımından suç telâkki edilen bir fiil ve harekette bulunamazlar. Bu görüş tarzına iltihak etmiş olan federal mahkeme bunu şöyle ifade etmektedir (5): «Tüzel kişi suç teşkil eden bir fiil ve harekette bulunamaz. Çünkü kendisine has bir iradesi (conscience propre) yoktur». Halbuki ceza hukuku bakımından her hangi bir fiilin bir suç teşkil edebilmesi için onun suçun maddî ve manevî unsurlarını haiz bulunması gerektir. Manevî bakımdan işlenen fiil ile sebep olunan neticenin o fiili işleyene kabili isnat olabil-

(1) A. Munip sa: 382.

(2) Kenny sa: 79.

(3) Mommaert : 228.

(4) Böyle bir itiraz fiksion nazariyesinin kabul edilmiş olması halinde belki de verinde olabilirdi: Rădulesko sa: 298.

(5) Logoz sa: 32.

mesi zaruridir (1). Bu da ancak failin fiili isteyerek işlemesi yani kast ile mümkündür. İradenin tabii bir neticesi olan kast ise, ancak hakiki şahıslarda bulunabilir. Muayyen bir gayenin tahakkuku için kanun vazınca yaratılmış farazi bir varlık olan topluluklarda ise iradeden bahsedilemez. Ceza hukukunda, üzerinde bu kadar ısrarla durulan bu irade meselesi, tüzel kişilerin hususî hukuk sahasında uzuvlarının haksız fiillerinden doğan mesuliyetlerinin kabulüne bir mâni teşkil etmemiştir. Cicala gibi bir çok hukukçular böyle bir ikilik yapmayı mânasızlık ve bir tezat olarak tavsif ederler(2). Mestre de buna işaret ederek «kanun; uzuvlar tarafından akdedilen mukavelelerin ve ika edilen haksız fiillerin (medenî suçların) tüzel kişiler tarafından yapılmış gibi telâkki eder. O halde ne için bu mesuliyet sadece hukuk sahasında kalmalıdır(3)» der. Halbuki Roux'ya göre bu, tüzel kişilere ceza mesuliyetinin tanınmamış olmasıyla bir tezat teşkil etmez(4): Çünkü ceza hukuku ile hususî hukuk yekdiğerinden tamamiyle ayrı gayeler takip ederler. Hususî hukuk ika edilmiş zararın tazminini, ceza hukuku ise suçlunun korkutulmasını göz önünde tutar. Diğer taraftan hususî hukuk fiksiyona mütehammildir. Halbuki ceza hukuku bundan her zaman için uzaklaşmıştır. Bu şartlar dahilinde her ikisinin de ayrı görüşlerden hareket ederek aksi neticelere varmalarında da gayri mantıkî bir şey yoktur. Zaten hukukî mesuliyet ile cezaî mesuliyet arasında bir müşabehet de aranamamalıdır(5). Yine bu görüş tarzını müdafaa edenler: bir tüzel kişiye vücut veren kanunla ona aynı zamanda fiktif bir irade bahşedilmiş olduğunun kabulü halinde bile, bu iradenin sadece bu şahsiyetle tahakkuk ettirilmesi istenen gayeye münhasır olduğunu da ileri sürerler ve bu gayenin de hiç bir vakit kanuna karşı gelmek, suç işlemek olamayacağını da belirtirler. Bu iddialarını kuvvetlendirmek için de hükmi şahısların kendiliklerinden hareket imkânına malik olmadıklarını ve suç işlemek hususunda ise vekâletini caiz olmadığını delil olarak gösterirler. Bu sebepler dolayısıyla, eğer burada işlenmiş bir suç mevcutsa bundan yalnız o suçu işleyen şahsın, uzvun mesul olabileceğini söylerler. Mestre'in de işaret eylediği gibi tabiidir ki ceza hukukunda suç işlemek hiç bir zaman bir gaye teşkil edemez(6). Zaten sırf suç işlemek için de suç işlenemez (on ne delinque par pour delinquer). Suç ancak takip edilmekte olan bir maksadın (kazanç, kin gibi)

(1) Dönmezer : sa: 65.

(2) 265

(3) sa: 239

(4) Roux: droit criminel: sa: 139 vd: not 11

(5) Ettinger: sa: 283; Garraud aa aynı fikirdedir: sa: 536

(6) sa: 241

tahakkuku için işlenir. Yani bu maksadı elde etmek için hukukî nizama ve kanuna karşı gelinir. Bu, tüzel kişi için de böyledir. Sora bazı hallerde yalnız ferdin yani hükmi şahsın uzuv fonksiyonunu ifa eden hakiki şahsın bu şekilde kanuna karşı gelmesine imkân bile yoktur. Çünkü çok kere o, bu maksadını tahakkuk ettirecek vasıtalara malik de değildir.

Saleilles'ye göre de bu izah tarzı kabul edilirse tüzel kişilerin; mümessillerinin kusuriyle ve hattâ bazan da hilesiyle akitten doğan borçlarını yerine getirmemelerinden ve haksız fiillerinden dolayı hukukan ne suretle mesuliyetleri cihetine gidildiği de izah edilemez (1) Çünkü haksız bir fiil işlemek veya akdi vecibeye riayet etmemekte her halde tüzel kişilerin gayeleri meyanına dahil değildir. Yina Saleilles fiksion nazariyesinin kabulü halinde bile tüzel kişilere, tıpkı hususî hukuk sahasında olduğu gibi mümessillerinin yaptıkları muamelelerden dolayı bir teminat, garanti vecibesinin tahmil edilmesini mümkün görür. Bu suretle o, tüzel kişilerin, mümessillerinin ika eyledikleri suçlardan bir teminat veren (garant) sıfatiyle cezaî mesuliyetleri cihetine gidilmesine taraftardır (2).

b — Hükmi şahısların cezaî mesuliyetini kabul ederek onları cezalandırmak mümkün olmadığı gibi bundan bir fayda da ümit edilemez. Çünkü onlar cezanın muhtevasını teşkil eden ıstırap ve azabı hissetmek hassasından mahrumdurlar (3). Halbuki ceza; ancak bunun neticelerini ve tesirlerini anluyabilecek olanlara verilmek lâzımgelir. Aksi halde cezadan beklenen fayda ve cezanın maksadı da ortadan kalkmış olur.

II.— Tüzel kişilerin cezaî mesuliyetini kabul etmek ceza hukukunun başlıca prensiplerinden birini teşkil eden cezaların şahsiliği kaidesine de muhalif olur. Tüzel kişiler doğrudan doğruya hareket imkânına malik değillerdir. Bundan dolayı topluluğun fiil ve hareketlerinden bahsetmek yerinde olmaz. Ortada sadece bir âzanın, bir uzvun cezaî mesuliyetini mucip olacak bir fiili bahse konu olabilir. Ceza hukuku da, bu topluluk içinde, sadece böyle bir ferdî mesuliyet görür, ve her şahsa yalnız kendi fiil ve hareketlerinden dolayı hesap sorar (4). Bir uzvun fiil ve hareketini bütün âzalarının tasvip ettiği neticesini çıkarmak, tüzel kişilerin iç bünyelerinin tetkiki halinde, mümkün değildir. Bir müdürün vermiş olduğu bir emir ekseriyeti teşkil eden hissedarların arzu ve iradelerine muhalif olabilir. Fakat onlar bu emri değiştirecek kuvvet ve kudreti haiz olmaya-

(1) Saleilles : sa 391

(2) Saleilles : sa 391

(3) B. Kantar: sa: 122

(4) Garraud sa: 540

bilirler(1). Aynı suretle bütün hissedarların fena bir müdür, bir uzuv seçmek suretiyle işlenmiş olan fiilin dolayısıyla müsebbibi oldukları hakkındaki iddialar da realiteden uzaktır. Zaten yine Ettiğer'in fikrine göre, bu gibi toplulukların, tüzel kişilerin kendisini teşkil eden fertlerin dışında bir mevcudiyeti haiz oldukları da kabul olunamaz. Şu halde her hangi bir âzanın, uzvun bir fiil ve hareketinden dolayı bütün tüzel kişiyi mesul etmek, işlenmiş olan fiil ile hiç bir suretle alâkası olmayan ve hattâ belki de buna muhalif olan diğer masum hissedarları, âzaları da mahkûm etmek demek olur. Bilhassa tüzel kişilere mahiyetleri icabı ancak para cezalarının uygulanmasının mümkün olduğunun kabulü halinde bile bu, yine hakikî birer şahıs olan âzaların mameleklerine tesir edecektir. Halbuki cezanın şahsî olması her türlü tesirlerini sadece memnu fiili ika eden şahıs üzerinde husule getirmesi ceza hukukunun en iptidâî bir kaidesidir(2). Onun için memnu fiili işleyen kim ise sadece o, ceza görmelidir. Tüzel kişilerde, cezanın şahsî bir mahiyeti haiz olamaması; hakikî bir şahsın cezalandırılması halinde cezanın dolayısıyla olan tesirleri neticesinde yalnız suçluya münhasir olmaması haline de benzetilemez. Cezalandırılan bir şahısla aile veya sair bağlara bağlı bulunanların haysiyetlerine ve hattâ menfaatlarına cezanın dolayısıyla tesir icra etmesi, cezaların şahsiliği, prensibine muhalif düşmez. Çünkü cezaların şahsiliği demek, cezanın doğrudan doğruya ve vasitasız olarak memnu fiili işleyen kimseye tatbik edilmesi demektir(3). Halbuki tüzel kişilerin cezalandırılmasında vaziyet böyle değildir.

Lâkin bir çok yazarların da işaret ettiği gibi toplulukların ceza sorumluluğundan doğacak böyle bir neticede korkulacak bir şey yoktur. Belki bunun; bütün azaların uzuvları daha ciddi bir surette kontrol ederek onların ceza kanunu hükümlerini ihlâlden men ve doğru yoldan çalışmalarını temin hususunda gayret sarf etmeleri gibi iyi bir sonuç doğurması da mümkün olabilir(4).

III. Ceza kanunlarında hükmi şahısların mahiyetine uygun ve onlara tatbik edilebilecek cezalar da yoktur.

Umumiyetle ceza kanunlarıyla kabul edilmiş idam, hapis cezası gibi cismanî cezalara hürriyeti tahdit eden cezalar tüzel kişilerin mahiyetleri icabı olarak onlara kabili tatbik değildir. Hükmi şahıslara uygu-

(1) Ettiğer sa 277.

(2) Ettiğer sa 277

(3) Kantar sa: 121

(4) Magnol: Revue penitentiaire: 1920 sa: 249

lanabilecek olan yegâne ceza belki de para cezasıdır. Fakat böyle bir cezanın tatbiki de, bunun tüzel kişinin sermayesine taallük edeceği cihetle, cezaların şahsiliği prensibine muhalif düşer. Zaten tüzel kişi cezai mesuliyetini kabul etmek istemeyenler onlara para cezalarının da uygulanması aleyhindedirler. Çünkü para cezası tam manasiyle cezai bir müeyyidedir. O, icabı halinde şahsa ıstırap veren ve hürriyeti tahdit eden cezalara tahvil olunabilir. Bununla beraber tüzel kişilerin cezai mesuliyetine aleyhtar olanlar arasında onların para cezasıyla mahkûm edilip edilemeyeceği hususunda tam bir görüş birliği yoktur. Bazıları daha ziyade idari (administratif) bir mahiyet gördükleri kabahat fiillerinin müeyyidesi olan cezayı nakdilerle gümrük para cezalarının hükmi şahıslara tatbik edilebileceği fikrindedirler (1). Çünkü bu sonuncular aynı zamanda bir tazmin (réparation) mahiyetini de haizdirler. Garçon da gümrük para cezalarının (amende fiscal) hem cezai ve hem de tazmin mahiyetini haiz olduğunu ileri sürerek tüzel kişilerin bununla mahkûm edileceğini kabul eder (2). Federal mahkeme de bu görüş tarzını benimsemiştir (3).

Halbuki Garraud (4) ve Roux (5) tüzel kişilerin hattâ para cezalarıyla bile cezalandırılması aleyhindedirler. Garraud para cezalarıyla müsadere cezasının kollektif olarak sadece şahsan suça iştirak etmiş olanlar aleyhine uygulanması lâzım geldiği fikrini müdafaa eder.

Roux tüzel kişilerin sadece emniyet tedbirlerine tâbi tutulmasına taraftardır (6). Zaten hükmi şahısların cezai mesuliyetine aleyhtar olanların ekserisi de tüzel kişilere emniyet tedbirlerinin uygulanmasını öngörürler. Çünkü emniyet tedbirlerinin cezai bir karakteri olmadığı gibi bu tedbirlerin tatbiki için cezai mesuliyette aranılan şartların mevcudiyeti de gerekli değildir.

Tüzel kişilerin mümessillerinin ve memurlarının bu sıfatla yaptıkları suçlardan dolayı malen mesuliyetleri cihetine de gidilebilir. Yani hükmi şahısı idare edenlerden veya memurlarından birinin tüzel kişiye müteallik bir iş yaparken işlediği bir suçtan doğan zararlardan o fiili işleyen şahsan mesul olduğu gibi tüzel kişi de onun yanında bundan müteselsilen mesul olabilir. Cezai mesuliyeti; manevî mesu-

(1) Battaglini: sa 351; Tuor: sa 101

(2) Sa: 48

(3) Logos: sa: 30

(4) Sa: 340

(5) Droit criminel: sa: 130

(6) Aynı eser sa: 138; Erlinge sa: 284.

liyet esasına istinat ettiren bizim ceza kanunu da malen mesuliyeti, aslı olan eski İtalyan kanununda mevcut olmamasına rağmen, 465 inci maddesiyle kabul etmiştir. Bu madde hakiki şahıslara olduğu kadar tüzel kişiler hakkında da uygulanır. Lâkin burada tüzel kişinin mesuliyeti cihetine gidebilmek için yargıtayın da bir kararında belirttiği gibi, evvelâ hakiki suçlu aleyhine takibat yapılmış olması gerektir(1). Bu mesuliyet ancak tedbirsizlik veya ihtiyatsızlık veya nizamlara muhalefet dolayısıyla bir kimsenin yaralanmasını veya cismen eza çekmesini mucip olan hâllere yani C.K. 455 ve 459 uncu maddelerine hasredilmiştir. Tüzel kişilerin bu malen mesuliyeti B.K. 55 inci maddedeki başkasını istihdam edenin mesuliyetinin aşağı yukarı aynıdır. Zaten B. Kantar ve T.Taner B.K.nın 55 inci maddesi karşısında C.K. 465 inci maddesinin lüzumsuzluğuna işaret etmektedirler(2). Bununla beraber bu iki madde arasında esaslı olan şu iki farkın mevcudiyetine de işaret etmek lâzımdır. Bir kere B.K.55 ceza kanununun 465 inci maddesinden daha şümüllü ve geniştir. Çünkü istihdam edeni; kullandığı şahısların bütün haksız fiillerinden dolayı mesul tutmaktadır. Sonra gene aynı madde istihdam edene, bu malî mesuliyetten kurtulmak imkânlarını, bir kurtuluş beyyinesi getirebildiği nispette, sağlamaktadır.

Tüzel kişilerin bir partimuvanı mevcuttur, onların bununla mümesilinin ika eylediği zararın tazmininde müteselsilen ve malen mesul olmasına mâni olan hiç kaide de yoktur. Lâkin bu mesuliyetlerinin ceza sahasına da teşmilinin aleyhinde olan hukukçular da vardır. Meselâ Garraud'ya göre tüzel kişilerin bu malen mesuliyeti mümessilleri aleyhine hükmedilmiş olan para cezalarına şamil olamaz (3). Magnol'da, tüzel kişilerin cezaî mesuliyetinin kabul edilmemesi halinde, onların mümessilleri aleyhine verilmiş olan para cezalarından dolayı malen mesul olamayacaklarını ileri sürmektedir(4). Lâkin tatbikatta bu hususta bir adım daha ileri gidilerek tüzel kişilerin kendilerini idare edenlere hükmedilen para cezalarından bile bazı hallerde malen mesul olacakları kabul edilmiştir. Meselâ yeni İtalyan ceza kanunu 198 inci maddesiyle; bu mesuliyeti; tüzel kişilerin müdür veya mümessili veya diğer müstahdemleri tarafından vazifeleri dolayısıyla işlenen kabahat fiillerinin mucip olduğu hafif para cezasının onların acizleri halinde tüzel kişi tarafından ödeneceğini, tasrih suretiyle kabul etmiştir.

(1) 6/5/933 tarihli ve 2448 numaralı karar

(2) Kantar: sa. 126; Taner sa: 294

(3) sa: 544

(4) Revue penitentiaire : sa 257.

Tüzel kişilere cezai mesuliyet tanınmanın aleyhinde olanlardan bir kısmı bazı hallerde kanunun hiç bir tefrik yapmaksızın muayyen bir zümreye bir fiilin yapılmasını emrettiği veya bir fiilin yapılmasını yasak ettiği hallerde, buna karşı gelenler arasında tüzel kişilerin bulunmasının da mümkün olacağını derpis ederler. Ve bu gibi vaziyetlerde onlar da hiç şüphesiz ki kanunun müeyyidesine tâbi olacaklardır derler(1).

B — Hükmi şahısların teorik bakımından bu suretle cezai mesuliyeti haiz olmalarının mümkün olmadığını iddia edenler, onların içtimaî fayda ve adalet bakımından da cezalandırılmalarında bir menfaat olmayacağı kanaatindeydiler(2). Hattâ Roux'ya göre tüzel kişileri cezalandırmak adalet fikrine de muhaliftir. Çünkü tüzel kişileri cezalandırmak, dolayısıyla masum ve suçlu tefriki yapmadan hakikî şahısları cezalandırmaktır. Bunların; hükmi şahsı kontrol etmek vazifesiyle mükellef oldukları doğru olmakla beraber bu husus masum ve suçun ikasına iştirak etmemiş olan üyelerin diğerlerinin ika eylediği suçtan mesul olmaları için kâfi bir sebep teşkil etmez. Zaten birer hakikî şahıs olan âzaların bütün kabahatları belki de şimdi geri almak kudretine mâlik olmadıkları bir idare salâhiyetini bu idare edenlerin eline bırakmaktır(3). Bundan başka çok karışık bir mekanizma olan tüzel kişi içinde kimin vazifesini lâyikiyle ifa ettiğini kimin etmediğinin tayini de çok güçtür(4). Sonra cemiyet asayışı için tehlike teşkil eden tüzel kişiler değil fakat onları idare eden kimselerdir. Binaenaleyh onların yaptıkları suçlardan şahsan mesul tutulmaları da kâfidir; ve hattâ bu hükmi şahsın mümessili sıfatıyla hareket etmenin cezaı ağırlaştırıcı bir sebep teşkil etmesinin kabulü suçu önleyici bir tesir de hasıl edebilir(5).

C — Tüzel kişilerin cezai mesuliyeti haiz olmamalarının neticeleri:

1 — Cezai takibat doğrudan doğruya suç işlemiş olan uzuv aleyhine yapılır. Eğer bu suç bir kaç hissedar veya uzuv tarafından işlenmiş ise her biri aleyhine ayrıca takibat yapılır. Tüzel kişi suçlu olarak ceza mahkemesine davet olunamaz. Bunun bir istisnası tüzel kişinin malen mesul olduğu hallerde kendini gösterir. Çünkü bu gibi hallerde tüzel kişiden tazminat; hukuk veya ceza mahkemesinden de istenebilir.

2 — Cezalar da, doğrudan doğruya şahsan suçlu mevkiinde bulunan-

(1) Longhi : sa: 256.

(2) Roux, Revue penitentiaire: sa 243, ve Ettinger sa: 280 bu fikirdedirler

(3) Roux; Revue penitentiaire : sa 243,

(4) Ettinger sa: 280

(5) Roux; revue penitentiaire: sa: 246.

lar aleyhine hüküm olunur. Hattâ bu ceza para cezası dahi olsa vaziyet aynıdır.

3 — Para cezalarının tahsili için de doğrudan doğruya suçlu olan kim ise, onun mamelekine müracaat olunur. Tüzel kişininkine değil.

II. nci B Ö L Ü M

Tüzel kişiler cezaî mesuliyeti haiz olabilirler

Hükmi şahısların cezaî mesuliyeti haiz olabilecekleri eski Fransız hukukunda yani Fransız ihtilâlinde evvelki zamanlarda ve Cermen hukukunda kabul edilmişti. Eski Fransız hukukunda şehirlerin, kolejlerin, loncaların (corp de metier) cezaen mesul olacakları öngörülürdü. Bilhassa suç bir toplantıdan sonra işlenmiş veya bunların müdürleri tarafından ika edilmiş ise böyle toplulukların cezaen mesuliyeti cihetine gidilirdi(1). Hattâ 1670 tarihli ordonansda (ordonance) bunların tabi olacakları mahkeme usulleri ve bunlara verilecek cezalar hakkında hususî bir bap mevcuttu.

Tüzel kişilerin cezaî mesuliyeti lehinde bugün yeniden bir cereyan başlamıştır. Buna sebep olarak da gerek ceza hukukunda cezaî mesuliyet hakkındaki telâkkilerdeki değişiklik ve gerekse tüzel kişilerin mahiyetleri hakkındaki görüşlerdeki tebeddül gösterilebilir. Aynı zamanda hayat icaplarını da unutmamak gerektir(2). Çünkü bir çok yazarların da işareti ettiği gibi tüzel kişilere cezaî mesuliyet tanımak nazariyattan ziyade bugünkü modern hayatta gittikçe artmakta olan korporatif zihniyetin bir zaruretidir. Tüzel kişilerin teşekkülleri hakkında bir çok devletlerce serbesti prensibinin kabulü onların çoğalmalarını ve bir çok haklara sahip olmalarını temin etmiştir. Buna rağmen tüzel kişilerin cezaî ehliyeti haiz olamayacaklarını ileri sürmek içtimaî emniyet telâkkisine muhalif olurdu. Zaten tüzel kişilerin mahiyetleri hakkında realite nazariyesinin bugün gittikçe gerek doktrin ve gerekse kanunlar sahasında hâkim olması, cezaî mesuliyetleri aleyhine ileri sürülen bir çok itirazları da ortadan kaldıracabilecek mahiyettedir.

Cermanik bir görüş olan bu hakiki nazariyesi hükmi şahısların sadece reel hakiki bir varlık oldukları, onların sunî fiktif bir mevcudiyetleri olmadığı bakımından değil, fakat onların cezaî ehliyeti haiz olami-

(1) Roux: droit criminel; sa: 137

(2) Hükmi şahısların mahiyetleri hakkında halen fiksin nazariyesine ve teşekkülleri hakkında da teşrii sisteme sadık kalan Anglo Amerikan hukuku hayatın icaplarını göz önünde tutarak hükmi şahısları yukarıda işaret ettiğimiz gibi en geniş manada cezaî mesuliyete ehil adeder.

yacakları hakkındaki telâkkisi bakımından da fiksion nazariyesine bir reaksiyon yapar. Bu nazariye taraftarlarına ve meselâ Gierge'ye göre bunun böyle olması gayet tabiidir.

1 — Çünkü realite nazariyesinin banisi diyebileceğimiz bu büyük hukukçu, tüzel kişilerin kendilerini teşkil eden fertlerden ayrı bir mevcudiyete ve iradeye malik olduklarını göstermiştir. Onu, teşkil eden hakiki şahıslar kendi şahsiyetlerini ve iradelerini bu varlık içinde kaybederler(1).

Yine Gierge'ye göre uzuvlar tüzel kişinin iradesini harice tezahür ettirirler. Onların bu sıfatla yaptıkları muamelelerdeki iradeleri kendi iradelerinden farklı olan kollektif bir iradenin tezahürleridir. Her ne kadar bu kollektif irade mefhumuna bazıları tarafından; bir araya toplanmış olan insanların birbirleriyle olan bu temasları neticesinde bazan iyi ve bazan kötü tesirler altında kalabilirlerse de böyle topluluklarda fertlerin iradesinden farklı kollektif bir iradeden bahsetmeğe lüzum yoktur; bu fertleri harekete getiren, yine kendi iradeleridir şeklinde itirazlar yapılmıştır(2). Fakat tecrübi psikoloji böyle bir itirazın yerinde olmadığını göstermektedir(3). Hakikaten her topluluğun kendisini teşkil eden insanlardan ayrı ve kendisine has bir iradesi bir haleti ruhiyesi vardır ve içinde bulunan fertler ister istemez kendilerini bu akıntıya kaptırmak zorundadırlar. Diğer taraftan bu irade meselesine büyük bir önem vermemek de yerinde olur. Çünkü ceza hukukunda, cezaî mesuliyet bakımından görülmekte olan değişiklik bir çok hukukçuları bu irade meselesini lüzumsuz ve tamâmiyle metafizik bir mefhum olarak bakmak temayülüne sevketmektedir(4). (Aynı zamanda iradenin cezaî mesuliyetinin yegâne şartı olmadığı da ileri sürülmektedir.) Cezaî sorumluluk bahsinde sadece irade meselesine önem verilmesi halinde bile tüzel kişilerin hiç olmazsa kendilerini teşkil eden fertlerden farklı ve müstakil bir iradeye malik olduklarının kabulü onların cezaî mesuliyeti haiz olamayacakları hakkındaki itirazları da bir dereceye kadar önleyebilir. Çünkü bu realite nazariyesinden kollektif bir mesuliyet ve hattâ bir suçluluk mefhumu meydana çıkabilir(5). Fakat şuna da işaret etmek lâzımdır ki tüzel kişilere tanınmak istenen bu cezaî mesuliyet uzuvlarının bu sıfatla işleyecekleri fiiller hakkındadır, yoksa bunlardan ayrı olarak memur-

(1) Arsebük sa : 200

(2) Roux: revue penitentiaire: sa, 242; Ettinger: sa 279

(3) Mommaert sa, 225

(4) Winfield: sa: 117

(5) Saleilles: sa 395

larının, mümessillerinin işliyecekleri suçlardan tüzel kişinin mesuliyeti sadece hukukî oacaktır(1, 2).

Medenî kanunun 48 inci maddesinde de tasrih edildiği gibi tüzel kişinin iradesi uzuvları vasıtasıyla ifade olunur ve uzuvlar hukukî tasarrufları ve haksız fiilleri ile tüzel kişiyi ilzam ederler. Vaziyet böyle olunca, her hangi bir uzvun bir organizasyonun organı sıfatıyla ve onun iradesini yerine getirmek maksadıyla ika eylemiş olduğu bir suçtan sadece onun ferden mesul olması yerinde olamaz. Tüzel kişinin de mesul olması adaletle uygun düşer.

2 — Bu görüş; cezaların şahsiliği nazariyesine de muhalif değildir. Çünkü bir kere böyle bir fiilin icrasında bütün şeriklerin, âzaların aşağı yukarı bir tesiri olmuştur. Bilhassa şahıs şirketlerinde, cemiyetlerde bu tesir daha da bariz bir şekil arzeder. Bununla beraber sermaye şirketlerinde de hissedarlar işlenen fiile tamamiyle yabancı kalmış değillerdir. Şirketin uzuvlarını onlar intihap etmişlerdir. Bu intihap işine iştirak etmemiş olanlar da dolayısıyla, bu kanuna muhalif hareketten hiç olmazsa bir fayda temin etmişlerdir. Bu fiil neticesinde şirketin kârı çoğalmış veya sermayesi artmıştır. Bu suretle onlar da daha büyük bir kâr veya iştirak payı alacaklar demektir.

Cezaların bütün bir topluluğun içindekilere dolayısıyla tesir etmesi de bütün organizasyonların mahiyeti icabı olan bir keyfiyettir. Herkes yaşadığı cemiyette husule gelen iyilik veya kötülöklere tahammül zorundadır. Sadece uzvun cezalandırılması; kendisi en nihayet tüzel kişinin iradesiyle tecelli eden bir isteği yerine getiren bir vasıta olması dolayısıyla; büyük bir adaletsizlik teşkil edebilir. Cezadan beklenen bir gaye de, bir umumî önleme tedbiri; bir ibret teşkil eylemesi ve herkeste böyle bir fiil işlendiği zaman onun cezasız kalmıyacağı hissini uyandırmasıdır. Halbuki yalnız uzuvların cezalandırılmasıyla bu gaye sağlanmış olmaz. Çünkü herkes nazarında, hakikî suçlu olan tüzel kişi hiç bir mesuliyete, cezaya tâbi tutulmamış yani asıl suçlu cezasız kalmız olur; halbuki fiilen cemiyet nazarında var olan sadece odur. Halk onu tanır. Uzuvlar ve mümessiller gelip geçerler, her zaman değişebilirler, zaten bu haksız fiilden en fazla menfaat temin eden de tüzel kişi değil midir?(3)

(1) A. Münip sa: 383: uzuvlar mümessil farz edilmiş olsaydı suçlardan dolayı hükmi şahsa ceza vermek güc olurdu.

(2) Michoud: sa: 258: «şuna da işaret etmek gerektir ki hükmi şahıslar ancak uzuvlarının muamelelerinden dolayı cezai mesuliyete tabi tutulabilirler. Memurlarının muamelelerinden dolayı değil».

(3) Mommaert: sa 230

Bununla beraber hükmi şahısların cezaî mesuliyetini kabul edenler arasında tüzel kişiyle birlikte ve onun yanında asıl suçlu mevkiinde bulunan şahısların da mesuliyeti cihetine gidilip gidilmeyeceği münakaşalıdır. Gierge yalnız ve sadece tüzel kişinin cezalandırılması taraftarıdır (1). Halbuki Mestre bunun aksi bir fikri müdafaa eder. O, tüzel kişinin mesuliyetinin suçlu olan diğer uzuvların mesuliyetini bertaraf etmeyeceği kanaatinde, ancak ayrıca ferdi bir cezanın tatbik edilmesiyledir ki daha ziyade suçlu olan âzalar veya organlar diğerlerinden ayırtedilmiş olurlar (2). Cicala bu hususta şöyle bir terfik yapılmasını ileri sürer. Eğer uzuv bu suç doğrudan doğruya tüzel kişi namına ve onun menfaati için hükmi şahıs tarafından temin edilmiş vasıtalarla işlemiş ise, buradaki mesuliyet doğrudan doğruya tüzel kişiye ait olmalıdır (3). Aksi halde uzuv da onunla birlikte mesul olmalıdır.

Umumiyetle tüzel kişilerin ceza hukuku bakımından mesul olması lâzımgeldiğini kabul edenler arasında da bu mesuliyetin şümulü bakımından tam bir görüş birliği yoktur. Bazıları bunlara çok geniş bir cezaî sorumluluk tanırlar, onların suç ve kabahat gibi arada bir fark gözetmeksizin bütün ceza hukukuna aykırı fiillerinden dolayı cezaî ehliyeti haiz olmasına taraftardır. Bazıları ise böyle bir mesuliyetin istisna ve sadece kabahatlara hasredilmesi lâzımgeldiği fikrindedirler. Yellinek (4) Michoud (5) bu sonuncular meyanındadır. Kabahatı müstelzim fiillerden dolayı hattâ kanunlarda sarahat olmasa bile tüzel kişilerin mesuliyeti cihetine gidilmesi lâzımgeldiğini Michoud kabul etmektedir (6).

3 — Tüzel kişilerin kendilerine has kollektif bir iradeye malik olmaları onların ceza hukuku bakımından suç teşkil edebilecek bir fiil ve harekette bulunabileceklerinin kabulünü icabettirir. Zaten Von-List gibi birçok yazarlar da hukukan kollektif surette bir suçun işlenmesini mümkün görürler (7). Von-List'e göre (8) bir taraftan ceza hukukunda bir topluluğun mesuliyeti şartları hususî ve âmme hukukundaki şartlardan farklı değildir. Diğer taraftan da hükmi şahıslar mesuliyete mevzu teşkil edebilecek mallara ve kıymetlere maliktirler. Bu görüş tarzı modern dev-

(1) Martinez sa 235

(2) Mestre: sa 245

(3) sa: 287.

(4) Michoud sa: 263

(5) Michoud sa: 263

(6) Aynı eser sa 263

(7) sa: 180

(8) sa: 180 vd.

letler mevzuatı arasına yavaş, yavaş girmeye de başlamıştır. Meselâ Von-List'in işaret ettiği 1889 tarihli Alman sendikalar kanunu hükmi şahısların suç işleyebileceğini 79 uncu paragrafiyle derpiş etmişti: «Eğer sendika, kanuna muhalif bir fiilde veya bir çekinmede bulunursa.... feshedilebilir»..

Tabiidir ki tıpkı medenî haklardan istifade salâhiyetinde olduğu gibi (M.K. 46) tüzel kişiler yaradılış icabı sadece hakikî şahıslara has olması lâzımgelen suçları işleyemezler. Fakat beiki de bu gibi hallerde bile bu suçların işlenmesinde müşevvik rolünü oynayabilirler. Meselâ yapacakları propagandalarla veyahutta neşriyatla bu gibi suçların işlenmesini pekâlâ teşvik edebilirler(1). Bununla beraber istisnaen bazı memleketler mevzuatı bu hususta çok ileriye giderek hattâ hükmi şahısların katil suçunu bile irtikâp edebileceklerini kabul etmiştir. Buna misal olarak Kanada ve New-York devletleri ceza kanunları gösterilebilir(2).

Tüzel kişilerin işleyebileceği bir çok suç neveleri de tasavvur olunabilir. Hileli iflâs, resmî vesaikte sahtekârlık, evrak üzerinde sahtekârlık ve saire gibi ceza kanununa giren umumî mahiyetteki suçlardan başka, meselâ millî korunma kanununun 56 ncı maddesine veyahutta tefeciliğin men'i hakkındaki kanuna neden hükmi şahıslar tarafından muhalefet edilemesin. Hükmi şahıslar aynı zamanda suç işlemeye müsait bir zemin de teşkil ederler. Çünkü, hakikatta suçlu içtimâî hayatın bir mahsulüdür. Fert tek başına çok kere kanuna muhalif bir faaliyette bulunmağa cesaret edemez ve hattâ bazan bunu yapabilecek vasıtalara da malik bile değildir. Halbuki bir topluluk içinde bulunmak, insana böyle imkânları sağlayabilir ve insanı daha cüretkâr yapabilir. Çünkü tek bir ferdin arkasında bu fert üzerinde büyük bir tesir yapan ve büyük imkânlarla malik olan bir topluluk vardır.

Lâkin ne gibi hallerde hükmi şahıs tarafından işlenmiş bir suçun mevduyeti kabul olunabilir?

Gierge'ye göre hükmi şahsın uzuvları yani onu idare ve temsil edenler tarafından vazifeleri icabı ika edilmiş her suç topluluk tarafından ika edilmiş bir suç mahiyetindedir (3).

Cicala şu iki vaziyette hükmi şahıs tarafından işlenmiş bir suçun mevcut olduğuna işaret eder (4)

(1) Radulesco: sa: 294

(2) Kenny sa: 82.

(3) Saleilles, sa, 395

(4) sa: 269 vd.

a) Ceza hukuku bakımından haksız olan bir fiil, hükmi şahısın ni-zamnamesine uygun olarak yapılan bir içtimada hissedarlarının ekseri-yetinin reyile alınmış ve uzuvlar tarafından icra edilmiş bir karar ne-ticesinde meydana gelmiş olduğu hallerde:

b) Hükmi şahısın organları tarafından hükmi şahısın mevcudiyeti dolayısıyla onun namına, onun menfaati için ve çok defa onun tarafın-dan temin edilmiş vasıtalarla icra edilmiş ve kanunlar bakımından suç teşkil eden bir fiilin mevcut olduğu hallerde. Bu iki vaziyette doğrudan doğruya hükmi şahıs tarafından işlenmiş bir suç karşısında bulunuyo-ruz demektir. Michourd, ise bu son halde yani uzuv tarafından salâhiyeti dahilinde olarak tüzel kişinin menfaati için işlenmiş ve bir suç mahi-yetini almış olan fiillere, uzun salâhiyetini tecavüz ederek ika edilmiş nazariyle bakılması ve bundan hükmi şahısın mesul edilmemesi fikrin-dedir (1)

4 — Hükmi şahısların cezaî mesuliyeti kabul edilince onlara tatbik edilecek müeyyideler neler olabilir? Ceza ile temin edilmek istenen ga-yenin cemiyetteki sulh ve sükûnun devamı ve içtimaî hayatın muhafaza-sı olduğu fikrinden hareket edildiği takdirde hükmi şahıslara öyle mü-eyyideler tatbik edilmelidir ki bunlarla bu hükmi şahsın ileride bu nevi-den bir suç işlemesine mani olunabilsin ve böyle bir müeyyide aynı za-manda bütün diğer topluluklar içinde önleyici ve korkutucu bir mahi-yeti haiz olabilsin (2). Onlara tatbik edilmesi gerekli bu ceza aynı za-manda mümkün olduğu kadar da şahsî bir mahiyeti haiz olmalı yani hükmi şahsı teşkil eden fertlere mümkün olduğu kadar az tesir etmeli-dir. Bazı yazarlar, bütün bu gayeleri tahakkuk ettirebilecek olan ceza-nın sadece para cezaları olduğu kanaatindedirler. Meselâ Kenny hükmi şahısların cezaî mesuliyetini sadece kanunların para cezalarıyla ceza-landırdığı fiillere hasretmek istemektedir (3)

Mommaert da hükmi şahıslara en uygun olan müeyyidenin para cezaları olduğuna işaret etmektedir (4)

Hükmi şahısların mesuliyetinin hudutsuz bir surette kabulü lehinde olan Mestre onlara mahiyetleri icabı tatbik edilemeyecek olan cismani ve bazı şahsî hürriyeti tahdit eden cezalar müstesna bütün diğer ceza-ların uygulanabileceği kanaatindedir. Ona göre, muayyen bir meslek veya sanatın icrasının men'i veya her hangi bir mahalde ikamet mem-

(1) sa: 261.

(2) Radulesco; sa; 303

(3) sa: 82.

(4) sa: 231

nuiyeti gibi hürriyeti tahdit eden cezalarda uygulanabilir. Hakikaten muayyen bir mahalde şube açmak yasağı veya açılmış olan bir şubenin kapatılması gibi cezalar hükmi şahısla pekâlâ telif edilebilir. Sonra hükmi şahsın ölümü demek olan fesih cezasını da onlara tatbik etmemek için bir sebep olmasa gerektir. Zaten bu muharrire göre umumiyetle ceza kanunlarının her «kimki», «bir kimse» ve saire gibi başlayan maddeleri yalnız hakikî şahıslara değil fakat aynı zamanda hükmi şahıslara da tatbik edilmek üzere konmuş oldukları hissini vermektedir (1). Magnol da böyle bir kabul tarzına mütemayil görünmektedir (2). Mestre'in bu görüş tarzını benimsemiş kanunlar da yok değildir. Meselâ 1889 tarihli «kanunların tefsiri» hakkındaki İngiliz kanunu (interpretation act) kanun vazının maksadından hilâfı anlaşılmadıkça cezai mahiyetteki kanunların şumulü içine hükmi şahısların da gireceğini tasrih etmiştir (3). İngiliz mahkemeleri bazı suçların sadece cismani cezalarla müeyyidelendirilmiş olmasından kanun vazının bu gibi suçları hükmi şahısların işleyemiyecği kanaatını güttüğü mânasını çıkarmaktadırlar (4).

Hükmi şahısların mahiyetlerine uygun düşebilecek hususî cezalar da düşünülebilir. Meselâ ivazsız iktisaplarda bulunma yasağı, kendilerine hususî bir kanunla tanınmış olan bir hakkın geri alınması gibi. Tüzel kişilere tatbik edilecek müeyyidelerin başında onları cemiyet için daha emniyetli bir vaziyete sokacak olan emniyet tedbirleri de vardır. Zaten hükmi şahısların cezaî mesuliyeti haiz olmalarının aleyhinde bulunanlar bile onlara emniyet tedbirlerinin tatbik edilebileceğini kabul ederler. Topluluklara böyle bir mesuliyetin tanınmasına aleyhtar olan Ettinger emniyet tedbirlerinin kâfi gelmemesi halinde hükmi şahısların uzuvlarının faaliyet sahalarının da tahdit edilebileceğini öne sürmektedir (5). Bu doğru dan doğruya hükmi şahısların faaliyet sahalarının tahdidi demek olacaktır ki bunda da bir nevi ceza mahiyeti görmek mümkün olmaz mı? (6). Hacker bunlara tatbik edilebilecek emniyet tedbirleri meyanında emniyeti umumiyeye nezareti altına koyma. uzuvlarını vazifelerinden affetme gibi tedbirleri de ileri sürer (7).

Hükmi şahısların cezai cesuliyeti lehinde gittikçe artan bir temayül vardır. Bu temayül bilhassa kendini 1929 tarihli Budapeşte devletlerarası

(1) Mestre: sa 241.

(2) Revue pénitentiaire sa: 248.

(3) Kenny: sa: 81.

(4) Mestre: sa: 241.

(5) sa: 285.

(6) Rodulesco da bunda cezai bir mahiyet görür sa: 304, vd.

(7) sa: 139.

ceza kongresinde pek bariz olarak hissettirmiştir. Zaten bu kongrenin belli başlı konularından birini de hükmi şahısların cezai mesuliyeti meselesi teşkil ediyordu. Bu kongreye iştirak edenlerin ekserisi böyle bir mesuliyetin tanınması lehinde idiler. Kongre kabul etmiş olduğu bir temenni ile tüzel kişilerin bu mesuliyeti için şu arzuları izhar etmişti(1):

a — Her devletin dahili mevzuatıyla hükmi şahıslara karşı içtimai müdafaa tedbirleri alması, bilhassa hükmi şahısların kendi kollektif menfaatları için ve kendileri tarafından temin edilmiş olan vasıtalarla bir suç işlenmiş olan hallerde doğrudan doğruya mesuliyetleri cihetine gidilmesi;

b — Tüzel kişiye tanınacak bu mesuliyetin, hükmi şahsın menfaatlarını idare ve temsil edenlerin de şahsan mesul olmalarına bir mâni teşkil etmemesi.

¶ — Hükmi şahısların cezai mesuliyeti haiz olmalarının neticeleri:

a — Cezai takibat doğrudan doğruya hükmi şahıs aleyhine yapılabileceği gibi mahkemeye de suçlu olarak hükmi şahıs davet edilebilecektir. Fakat tabiidir ki o, mahkemede salâhiyettar uzvu tarafından temsil edilecektir.

b — Cezalar hükmi şahsın mahiyeti ile uygun olarak doğrudan doğruya hükmi şahsa verilecektir.

c — Para cezalarının tahsili için doğrudan doğruya hükmi şahsın mamelekine müracaat edilecektir.

HÜKMİ ŞAHISLARIN CEZALANDIRILMASI MEVZUATI BAKIMINDAN MÜMKÜNDÜR:

1 — Yabancı kanunlar bakımından:

Doktrin sahasında şahit olduğumuz bu yeni temayüller karşısında kanun vazıları ve kanunlar ne gibi bir vaziyet almışlardır?

Bugün umumiyetle ceza kanunları tarafından hükmi şahısların cezai mesuliyeti kabul edilmemiştir. Her ne kadar bu husus kanunlarda sarih olarak tasrih edilmemiş ise de bu, bilhassa hepsi 19 uncu asırda isdar edilmiş olan bu kanunların tarihi sistemi ve o zamanki ceza hukukuna hâkim olan görüşlerin tesiri altında kalmış olmalarıyla izah olunabilir. Çünkü o devirlerde Fransız ihtilâlinin tesiriyle korporasyonlar pek çok tahdide tabi tutulmuş olduğundan bunlar hakkında ayrı hükümler koymak lüzumu hissedilmemişti. Aynı zamanda yine o devirlerde klasik

(1) Revue international de droit pénal: 1929: sa: 10.

ceza nazariyeleri tesirinde kalmış olan bu kanunlar için böyle bir mesuliyeti tanımaya zaten imkân bile yoktu. Bazı ceza kanunlarında zaten sarahaten hükmi şahısların cezai mesuliyeti kabul edilmediği yazılı idi. Meselâ Brezilya ceza kanunu 25 inci maddesiyle bu hususu açık olarak tasrih etmişti (1). Ceza kanunlarının bu vaziyeti karşısında bile hükmi şahısların cezai mesuliyetine taraftar olanlardan bazıları, meselâ Mestre kanunların bu hali ile de hükmi şahıslara tatbik edilebileceğini ileri sürerler. Fakat Mestre, tatbikattaki vaziyeti de gözönünde tutarak her türlü anlaşmazlıkları bertaraf etmek için çıkarılacak hususi bir kanunla meselenin hallini daha yerinde bulmakta ve hükmi şahıslara ait hususi bir ceza kanunu yapılması lâzımgeldiği fikrini müdafaa etmektedir (2). Ceza hukukundaki son tekâmüller, korporatif hayatın gittikçe inkişafı doktrin sahasında olduğu gibi mevzuat sahasına da tesir etmekten geri kalmadı. Bunun neticesi olarak yeni ceza kanunlarında da az veya çok şumullü olarak hükmi şahıslara cezaî mesuliyet tanınmaya başlandı. Eski Rus ceza kanunu 530 ve 545 inci maddeleriyle hükmi şahısların mesuliyetini kabul ediyordu(3). 1881 tarihli New-York devleti ceza kanunu, Kanada ceza kanunu hükmi şahısların cezai sorumluluğunu derpiş etmişlerdir. Yukarıda da temas etmiş olduğumuz 1889 tarihli İngiliz «interpretation act» 2 nci maddesiyle kanun vazunun maksadından hilâfı anlaşılmadıkça ceza kanunlarının şumulüne hükmi şahısların da gireceğini öngörmüştür. Tüzel kişilerin cezaî mesuliyeti ihtiyatlı bir surette yeni İtalyan ceza kanunu içine de girmiştir. Bu kanun 128 inci maddesiyle hükmi şahıslara hiç olmazsa para cezaları sahasında bir mesuliyet tanıma yoluna gitmiştir. Bazı ceza kanunlarının tadil projeleriyle de eski kanunlardaki bu boşluklar doldurulmak istenerek, sarahaten hükmi şahısların cezai mesuliyeti haiz olabilecekleri tasrih edilmiştir. Meselâ 1934 Fransız projesi 116 ncı maddesiyle hükmi şahısların para cezasına, mala taallük eden emniyet tedbirlerine mahkûm edilebileceklerini, hürriyeti bağlayıcı cezaları müstelzim fiillerden dolayı da bunlar yerine 20,000 franga kadar para cezasıyla mahkûm edilebileceklerini öngörmüştür (4). Aynı proje 71 inci maddesiyle de hükmi şahıslar hakkında, müessesenin kapatılması veya feshedilmesi gibi bazı emniyet tedbirleri de kabul etmiştir (5). 1891 tarihli İspanya ceza kanunu projesiyle, Amerikan ceza kanunu projesi de

(1) Garraud: sa: 340.

(2) sa: 242 vd.

(3) Garraud: sa: 340.

(4) T. Taner sa: 292

(5) Donnedieu de Vabre: sa: 156

tüzel kişilerin cezai sorumluluğunu kabul eden mevzuat meyanındadır(1). Bununla beraber 1942 senesinde meriyete giren yeni İsviçre ceza kanununda hükmi şahısların cezai mesuliyeti haiz olup olmayacakları hakkında bir hüküm yoktur. Federal mahkemenin içtihatlarının da onlara böyle bir mesuliyet tanımaya mütemayıl olmadığına yukarıda işaret etmiştik.

Umumiyetle hükmi şahıslara cezai mesuliyet tanımak istemiyen umumî ceza kanunları yanında onlara bu mesuliyeti tahmil eden hususî kanunların adedi gün geçtikçe artmaktadır. Gerek hayatın icapları ve gerekse gayelerini daha emin bir surette tahakkuk ettirebilmek için bu hususî kanunlar, ceza kanunlarındaki prensiplerden inhiraf etmek zorunda kalmışlardır. Umumî prensiplerden böyle bir inhiraf yapma zorunu kendisini bilhassa ilk olarak vergi kanunlarında, gümrük kanunlarında hissettirmiştir. Fakat umumiyetle bu hususî kanunlarla tanınan cezai mesuliyet çok kere tahdidî bir mahiyettedir ve uzuvları aleyhine hükmedilmiş olan para cezalarında onlarla birlikte müteselsil bir mesuliyet şeklinde kendini göstermektedir(2-3). Yani daha ziyade malî bir mesuliyettir. Bu hususî kanunlarla hükmi şahısların, kabul edilen cezai sorumluluklarının diğer bir müeyyidesi de onların feshine mahkemece karar verilebilmesidir. Bu müeyyide en ziyade sendikalar hakkında tatbik edilmektedir(4). Orman kanunlarında da hükmi şahıslar hakkında müeyyidelere tesadüf edilmektedir(5).

2 — Türk hukuku bakımından:

Ceza kanunumuzda umumiyetle diğer yabancı ceza kanunları gibi, hükmi şahısların cezai mesuliyeti haiz olup olmadıkları hakkında bir hükmü ihtiva etmez. Yalnız o, 465 inci maddesiyle hükmi şahısların malen mesul olabileceklerini kabul eder. Fakat bu cezai bir mesuliyetten ziyade hukukî mahiyeti haiz ve tazmin kabilinden olan bir mesuliyettir.

Şu halde bizim ceza kanunumuz bakımından hükmi şahısların bir suç işleyeceğini kabule imkân olmasa gerektir. H. Öner de ceza sistemimize göre cezaya ancak hakikî şahısların mevzu teşkil edeceğine işaret

(1) Radulesco: sa: 291

(2) Yeni İsviçre haksız rekabet kanunu madde 25;

(3) Yine İsviçre pul hakkındaki 927 tarihli kanunun 55 inci maddesi, 934 tarihli bankalar kanunu : Logoç; sa: 21.

(4) 1889 tarihli alman sendikalar kanununun 79 uncu maddesi: Von - List: sa: 180; 1884 tarihli Fransız sendikalar kanununda sendika mümessilleri tarafından ika edilmiş bir suçun mevcudiyeti halinde sendikanın feshedileceğini derpiş etmişti: Mommaert: sa: 232

(5) Fransız orman kanununda cezai mesuliyetin hükmi şahıslara ve bilhassa communlere yükletildiği pek çok haller vardır: Michoud: sa: 267.

eder(1). Hükmi şahsın ceza kanununa muhalefeti halinde: bundan cezai bakımdan mesul olacak o suç işlenmiş olan uzuvdur. Ali Şevket'e(2-3) göre de medeni kanununun 46 nci maddesindeki «insanlara münhasır bulunmayan bütün haklara... ehliyet» kaidesinin en tabii bir neticesi hükmi şahısların nakdi ceza ile ilzam olunabilmelidirler. Ancak ceza kanunumuzun sükûtu karşısında suçlu aleyhine tefsiri ahkâm etmemek düşüncesiyle böyle bir neticenin doğumunu kanunların düzeltilmesine bırakmak gerektir. Zaten bu hususta tatbikatta vazih ve tebellür etmiş değildir» (4).

Tüzel kişilerin cezaî mesuliyeti hakkında kanunlarımızda umumî ve şamil bir prensip yoktur. Mevzuattaki bu boşluk karşısında bazıları bu hususta ceza kanununda şöyle bir maddenin mevcut olmasını temenni etmektedirler(5): «hükmi şahısların cezaî mesuliyeti para cezalarıyla mahkeme masraflarına ve tazminata münhasırdır. Hükmi şahıslar namına ika edilen cismani cezayı müstelzim suçlardan dolayı müstereken veya müstakillen bilfiil suçu ika eden şirket memur ve mümessilleri de alâkalarının derecesine göre mesul tutulur».

Bununla beraber bütün dünyada yavaş, yavaş korporasyonların mesuliyetinin kabulüne doğru gittikçe artan yeni temayülden ve hayatın icaplarından kanun vazının da uzak kalması mümkün değildi. Bunun içindir ki bazı hususî kanunlarla hükmi şahıslara böyle bir mesuliyet tanınmağa başlandı. Bu kanunlarla hükmi şahıslar bilhassa iki nevi müeyyideye tabi tutulmaktadırlar. Ya bu hususî kanunlardaki hükümlere riayet etmeyen hükmi şahsın, mahkeme kararıyla feshine karar verilir yahutta hükmi şahısların para cezasıyla mahkûmiyeti cihetine gidilir. Mamafih bu iki esaslı müeyyide yanında onların muvakkaten kapatılması, sanatlarını icradan memnuiyet gibi cezalara da tesadüf edilmektedir.

Hükmi şahısların cezai mesuliyetine temas eden kanunlardan bazıları şunlardır (6):

(1) Adliye ceridesi : sa: 967

(2) Sa: 5346.

(3) Aynı bir neticeye «uzuvlar.. her hangi bir muameleleri ile hükmi şahs. ilzam ederler» diyen 48 inci madde ile de varmak belki de mümkündür. Çünkü buradaki her hangi bir fiilden maksat haksız bir fiildir. Suçlarda bir nevi haksız fiil teşkil etmezlermi?

(4) Ali Şevket sa: 5345

(5) Ali Şevket sa: 5348.

(6) Yeni bir kanun olan icra ve iflas kanunu ise hükmi şahısların cezaî sorumluluğunu kabul etmemiştir. O, 345 inci maddesiyle «bu maddeye göre icra ve iflas kanunundaki suçlar, hükmi şahsın idare veya muamelelerini ifa sırasında işlenmiş ise ceza hükmi şahsın müdürlerinden mümessil ve vekillerinden.. o fiile yapmış olanlar hakkında verilir» demek suretiyle bunu açık olarak belirtmiştir.

1 — Yeni Cemiyetler kanunu 35 inci maddesiyle 25 inci maddedeki ödevlerini yerine getirmeye cemiyetlerin mahkeme kararı ile feshedilebileceğini kabul eder.

2 — Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 1567 numaralı kanunun 3 üncü maddesi (1) Bakanlar Kurulunca ittihaz olunacak kararlara bankaların muhalefeti halinde mahkemece haklarında 15 günden iki seneye kadar muamele icrasından men ve muamelelerinin tatiline karar verilebileceği gibi ayrıca bunların ağır para cezasıyla de cezalandırılabileceklerini hüküm altına alır. Bunu ihtiyat edinen bankaların da set edileceğini kabul eder.

Bu kanunla kabul edilmiş olan bu müeyyideler tam mânasiyle cezai-
dir.

3 — Ödünç para verme işleri kanununun 14 ve 17 nci maddeleri (2): 14 üncü madde izin almadan faiz veren ve kanunun muhtelif maddelerinde gösterilen vecibelere riayet etmeyen hakiki ve hükmi şahıslara tefeci denileceğini tasrih ettikten sonra 17 nci maddesiyle tefeciliğin cezai müeyyidesinin bir aydan bir seneye kadar hapis ve 500 den 1000 liraya kadar ağır para cezası olduğunu tasrih etmiştir. Acaba bu müeyyide tefecilik eden hükmi şahıslara nasıl tatbik edilecektir? Çünkü kanun sarahaten hapis cezasından bahsetmekte para cezası veya hapis dememektedir. Burada her halde bir zuhul olsa gerektir.

4 — 1324 tarihli damga resmi kanunu (3): Şirketlerin muamelelerini ve damga resmini musaddak defterlerine kaydetmedikleri takdirde bunlardan damga resminin 10 misli para cezası ile birlikte alınacağını derpiş eder: Madde 44/4, 48.

5 — İstihlak vergisi kanunu 12 nci maddesi de cezayı nakdiden bahsetmektedir.

6 — Bankalar kanunu mesuliyet ve ceza başlığı altındaki VIII inci kısmında kanunun hükümlerine muhalif hareket eden şirketleri muhtelif ağır para cezalarıyla cezalandırmıştır.

7 — Millî korunma kanunu ihtikâr ve fazla fiyatla mal satışı halinde cezai mesuliyeti doğrudan doğruya bizzat bu fiili ika edenlere tahmil etmekle beraber 62 nci maddesiyle failer hakkında hükmolunan para cezalarından dolayı bunların çalıştıkları ticaret ve sanayi müesse-

(1) Sicilli Kavanın: cilt 6: sa 26

(2) Notlu Türk medeni kanunu: F. Sayman: sa: 643.

(3) Sicilli kavanın: cilt 4 sa: 406.

sesini veya sair hükmi şahısları da malen ve müteselsilen mesul tutmaktadır (1).

NETİCE :

Hükmi şahısların cezai mesuliyeti haiz olup olmayacakları pek çok münakaşaları mucip olmuş konulardan biridir. Gerek hükmi şahısların mahiyeti hakkındaki fiksiyon ve gerekse klasik ceza mektebi görüşleri onlara böyle bir mesuliyet tanımaya müsait değildi. Zaten Fransız ihtilâli ve onu hemen takip eden devirlerde hükmi şahıslara hiç de iyi bir nazarla bakmayan kanun vazıları onların teşekküllerini mümkün olduğu nispette önleyici tedbirler alarak faaliyet sahalarını pek tahdit etmişlerdi. Fakat hükmi şahısların kanunun bir icadı bir fiksiyonu olmaması kanunların bütün zorlayıcı hükümlerine rağmen onların bir realite olarak kendilerini zorla empoze ettirmeleri, iktisadî ve ticarî hayatın icapları hükmi şahıslara daha başka bir nazarla bakmağa kanun koruyucularını sevketti. Doktrin sahasındaki Giergenin yeni realite nazariyesi ceza hukukundaki positif mektebin inkişafı, içtimaî müdafaa fikri, suçlu üzerindeki sosyal hayatın ve cemiyetin tesirlerinin tetkikiyle meydana çıkan yeni anlayışlar hükmi şahısların hiç olmazsa kanuna karşı gelebilecekleri ve hakikaten de gelmekte olduklarını meydana çıkardı. Bunun içindir ki hükmi şahısların cezai mesuliyeti aleyhine ileri sürülen bütün teorik itirazlara rağmen onların cezai müeyyide altına alınması içtimaî menfaatin icabı olduğu anlaşılmağa başlandı. İşte bu sebeplerle ki böyle bir mesuliyete bir çok bakımdan itiraz edenler bile hayatın bu icapları ve gelişmesi karşısında hiç olmazsa emniyet tedbirlerinin tatbik edilmesi lâzımgeldiğini kabul etmek mecburiyetinde kaldılar. Hükmi şahısların suç sayılabilecek fiil ve hareketlerde bulunabileceklerine yukarıda işaret etmiştik, vaziyet böyle olunca onları bu fiillerden dolayı mesul tutmak her halde adalete de uygun düşecektir. Böyle organize bir topluluğun yaptığı hareketin sorumluluğunu bir kaç münferit şahıs olan uzuvlara yükletmek cezadan beklenen gayeleri sağlamadığı gibi asıl suçluyu da serbest bırakmak demek olurdu. Bütün bu zaruretler dolayısıyledir ki onlara böyle bir mesuliyetin tanınması kendilerini umumî inzibata, kanun hükümlerine daha fazla riayete mecbur kılacağı gibi (2) her halde adalet telâkkilerine de daha uygun düşecektir.

(1) B. Kantar tarafından işaret edilmiş olan kabotaj kanununun 5 inci maddesiyle sigorta şirketleri hakkındaki 25/6/926 tarihli kanunun 23 üncü maddesine de bak.

(2) B. Kantar : sa: 124

B İ B L İ Y O G R A F İ Y A

- A. Roux: Cours de droit criminel Français: 1927
G. Vidal-J. Magnol: Cours de droit criminel et de sciences penitentiaires: 1935, 8 e. edition
Donnedieu de Vabre: Traité élémentaire de droit criminel et de législations pénales comparées 1943
E. Garçon: Codes annotés, code pénal: 1901-1906
R. Garraud: Traité théorique et pratique du droit pénal Français: 1913
Lógoz: Commentaire du code pénal suisse: 1939
Von-List: Traité de droit pénal Allemand: traduction Française par R. Lobstein: 1911
Kenny: Esquisse du droit criminel Anglais: traduction Française par A. Paulian: 1921
P. H. Winfield: Text book of the law of torts: 1943
T. Taner: Ceza hukuku
B. Kantar: Ceza hukuku
A. Colin—H. Capitant: Cours élémentaire de droit civil Français: 1934
P. Tour: Le code Suisse: 4e. edition
R. Saleilles: Etude sur la théorie générale de l'obligation: 3e. edition
L. Michoud: La théorie de la personnalité morale et son application au droit Français: 3e. edition
E. Arsebük: Medenî hukuk: I inci kitap
A. Münip: Hukuku medeniye dersleri: 1932
H. A. Göktürk: Medenî hukuk; 1 inci kitap: ikinci bası
Mestre: Responsabilité pénale des personnes morales: Revue pénitentiaire et de droit pénal: 1920; sat 238 vd.
Hacker: Les corporations et les problèmes de leur activité et de leur responsabilité pénale revue international de droit pénal: 1924 sa. 129 vd.
Battaglini: Responsabilité penale des personnes juridiques: ayni revü: 1929
Gunsburg-Mommaert: Rapport présenté au congré de Bucarest: dans la revue internationale de droit penal: 6e. année No. 3-4: 1929 sa. vd
S. Cicala: De la responsabilité pénale des personnes juridiques au point de vue du droit pénal interne ayni revü. sa. 260 vd.
J. Roux: La responsabilité des personnes morales: ayni revü: sa. 239 vd
Silvio Longhi: Responsabilité pénale des personnes juridiques: ayni revü sa. 240 vd
M. Ettinger: Responsabilité pénale des personnes morales: ayni revü sa. 274 vd

- A. Martinez: Responsabilité pénale des personnes morales: ayni revü sa. 234 vd
- Radulesco: Responsabilité pénale des personnes morales: ayni revü sa. 286
- S. Dönmezer: Cezai sorumluluğun esası bakımından klâsik teori ve bu teorinin karşılaştığı itirazlar: İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, cilt: IX sayı 3-4
- ✓ H. Öner: Ceza hukukunda ehliyet ve mesuliyet: Adliye ceridesi; 1943
- Ali Şevket: Hükmi şahsiyet ve cezai mesuliyet: İstanbul Baro mecmuası: 1937
- F. Erem: Türk ceza kanununda emniyet tedbirleri: Ankara Hukuk Fakültesi mecmuası cilt 1, sayı 3
-